

שקן

יהודה גור-אריה

ה היום השלישי שהגשם יורד בלא הפוגה. גשם סתווי כבד: טיפות גדולות וחודרות אל מתחת לבגדים, רוח קרה, מקפיאה, עננים נמוכים, אפורים, כמעט שחורים, ברקים ורעמים – כאילו מבול שני בא לעולם. העיירה הקטנה והמנומנמת, אי-שם בפאתיה של פולין, בתים נמוכים, מכוסי גגות קש, שעשבים ואזוב צומחים עליהם, חלונותיהם עקומים, שקועים כמעט באדמה, ניצבת דמומה תחת מטחי המטר, מכורבלת בתוך עצמה כמו תרנגולת רטובה בגשם.

האנשים מדשדשים בבוץ העמוק בדרכם לבית-הכנסת. רגליהם רטובות וקפואות, בגרביים בלבד, שהרי יום כיפור היום, וביום זה לא נועלים נעלי עור. נעלי בד, אנפילאות או קבקבים לא יספגו לעת הזאת בתוך הבוץ הסמיך והשלוליות. וכך הם מתנהלים בכבודות בדרכם לבית-הכנסת. מזל שזה קרוב. העיירה קטנה ואנשים בה מעט, קרוב למאה משפחות בסך-הכול, ובתיהם צפופים, סמוכים זה לזה, ונסמכים זה על זה, כך שהדרך קצרה, כמה מאות צעדים בלבד. הם הולכים, היהודים, צאן קדושים, בדרכם לבית-הכנסת, עטופים במעילים כבדים, ברדסים על הראש, ואפילו אדרות כבדות, גסות, של פרוות כבשים, כפי שנוהגים האיכרים ללבוש בחורף. אך הקור והרטיבות חודרים לעצמות, והרגליים קפואות כמעט.

בין ההולכים לבית-הכנסת מדדה בקושי רב העיירה הישיש, ר' מנחם מנדל – מנדל'ה כפי אנשי הקהילה, המקובל עליהם כ"צדיק", ואפילו אדמו"ר, שרבים משחרים לפתחו עם "צעטאלעך" [פתקי בקשה] לקבלת ברכה מפי הרב הנערץ, או עצה טובה בענייני פרנסה או שידוך, או ברכת רפואה שלמה לחולה – לא עלינו. זאת, בצד תפקידו כרב ופוסק ודיין, ובכלל – מנהיג העדה, מקובל ונערץ על כולם. השמש [משרתו האישי של הרב] נושא את הטלית ואת המחזור ביד אחת, ובידו השנייה אוחו בזרועו של הרב, ובנו של ר' מנדלה, ר' יוסף חיים, אוחו בידו השנייה, תומך בו בלכתו.

הבאים נכנסים ל"פוליש" [מבוא] הקטן, השופע אור וחום מנרות השעווה הגדולים, שדולקים מאז אתמול עם

כניסת היום הקדוש. הרצפה כאן, ובאולם התפילה, מכוסה נסורת ושבבי-עץ מנגרייתו של קונה [אלקנה] הנגר, שנוהג לאסוף את הנסורת בתוך שקים גדולים, כדי לפזרה על רצפת הטיט של בית-הכנסת בימי גשם. הדבר נחשב לו למצווה מיוחדת.

בבית-הכנסת עצמו נודף ריח טחב מן הקירות העתיקים, העומדים על תילם זה יותר מ-150 שנה. גג הקש הוחלף רק לפני כ-20 שנה ברעפי-עץ, המונעים מן הגשם לחדור פנימה.

הרבי שכב חולה כל חודש אלול, לא יכול היה לקום לסליחות בבית-הכנסת. על אף הוראתו של הרופא שהוועק מעיר המחוז, שלא ללכת לתפילות ראש השנה ויום כיפור, הרבי התעקש ללכת לבית-הכנסת בראש השנה, וחזר הביתה מותש עד מוות. הוא שכב במיטה בין כסה לעשור, עיניו עצומות, כמו ישן, וכאשר פקח אותן, בהה בתקרה במבט קפוא. בקושי בלע כמה כפות מרק עוף במשך היום, ודייסת סולת עם חלב ודבש בבוקר ובערב. אך אלה לא המתיקו את ייסוריו, והוא נחלש מיום ליום.

כמובן שלגבי הליכה לבית-הכנסת ביום כיפור לא היה כל ספק. הגשם והקור הכבדו עליו עוד יותר. בבואו לבית-הכנסת הושיבו אותו על כיסא בפוליש, והשמש כרע על ברכיו ורחץ את רגליו של הרבי מן הבוץ. כמה מתפללים רצו גם הם לזכות במצווה זו, אך כבר לא היה צורך בכך. השמש עטף את רגליו של הרבי במעיל שפשט מעליו, שיתחממו מעט.

אחר-כך הובילו אותו צעד-צעד אל מושבו בכותל המזרח, סמוך לארון הקודש. לאחר שישב, הוא עצם את עיניו ונראה כמנמנם, רק שפתיו מלמלו, וזקנו הלבן, הקלוש, רעד קלות. לבוש בקיטל הלבן הרב נראה כמו בר-מינן עטוף תכריכים.

זקני העיר זוכרים עדיין את ר' מנדלה בצעירותו, כאשר הגיע לעיירה זו לפני כיוכל שנים לשמש בקודש כרב, לאחר מותו של הרב הקודם, ר' אברהם מקרוויסאר.

הוא היה איש צעיר, בעל הדרת פנים, זקנו השחור מסולסל וצפוף, פיאותיו תחובות מאחורי אוזניו, אפו ישר,

החולים ["ביקור חולים"], בניהולו של ה"פֿלֿשר" [חובש], ששימש בו כל השבוע, ולא רק במקרים של מחלה או פציעה. בקיץ עקרו אנשי העיירה עשבים שוטים שגדלו בין הקברים בבית-העלמין העתיק, שבו אפשר היה למצוא מצבות של יהודים שנפטרו לפני 175 שנה ויותר. הגברים החסונים שביניהם, בעלי הכוח הגופני, השתדלו להרים מצבות עתיקות שנפלו או שקעו באדמה.

רק לשיפוץ בית הכנסת התנגד הרב משום-מה. כאשר באו אליו הפרנסים והגבאים והציעו לשפץ את המבנה הישן, לפחות מבפנים, שלל הרבי את הצעתם באומרו: רבותי היקרים והנכבדים, אני מעריך מאוד את רצונכם לשפץ את המקום הקדוש הזה, והדבר כרוך כמובן בהוצאה לא קטנה מקופת הקהילה. אך לא העניין הכספי מניע אותי להתנגד ליוזמתכם. ראו את הקירות העתיקים הללו: הם ספגו במשך דורות תפילות ותחנונים ודמעות [וגם מעט גילויי שמחה] של בני העיירה שלנו, ואין זה מן הראוי לכסות אותם בטיח ובסיד. מוטב שיעמדו כך עוד שנים רבות, עד ביאת המשיח במהרה בימינו.

עכשיו הרב היה זקן וחולה. הוא דעך מיום ליום. כל גופו כחש, פניו חיוורים, צנומים וגרמיים, אפו מחודד, שפתיו שנהגו לחייך תדיר – הדוקות, כולאות מאחוריהן אנקות כאב וייסורים. עיניו המאירות בעבר – כבויות, עצומות רוב הזמן. דומה שהרב איבד צלם אנוש.

בני העיירה ראו בכאב ובצער את דעיכתו של רבם האהוב, שואלים את עצמם: מדוע זה מגיע לו לצדיק הזה? אך תשובה הם לא העלו על דל שפתותיהם, שכן היה בה שמץ הרהור של כפירה לגבי הצדק האלוהי.

תפילת שחרית החלה, כאשר החזן הוותיק ר' שמעון פותח בתפילה: "המלך היושב על כיסא רם ונישא".

המיית תפילה הקיפה את אולם בית-הכנסת, מנומרת מדי פעם בהבוקי ברקים וקול רעמים מרעידים את החלל. ילדים מפוחדים מסתתרים מתחת לטליתות אבותיהם והילדות הקטנות נצמדות בוכיות אל חיק אמותיהן בעזרת הנשים. ריח טחב עלה מן הקירות הלחים, מעורב בריח זיעה והבל נשימתם של מֵאֵת המתפללים, היושבים צפופים באולם בית-הכנסת הקטן למדי.

רעמים וברקים המשיכו לרדת, שולחים מטחי מטר על האדמה, כאילו גם היא, האדמה, עומדת לדין לפני הקב"ה, רועדת מאימת יום הדין.

במשך כל התפילה, הרב לא פקח את עיניו ולא קם על רגליו בפרקי התפילה הדורשים עמידה על הרגליים.

לחיי סמוקות מעט כמו של ילד. אך מה שבלט במיוחד בפניו היו עיניו הכחולות, המאירות בטוב-לב, ושפתיו הפתוחות קמעה בחיך כמעט תמיד.

הרב הצעיר בא בלוויית אשתו, חיה אסתר ושני ילדים: יהושע ויעקב. עם הזמן נולדו לו עוד שתי בנות ובן. בבגרותם עזבו את העיר, כל אחד למקום אחר, ורק הבן יוסף חיים נשאר עמו בעיירה, הן כשוקד על פרנסתו כסופר סת"ם [שלא זכה לכתוב ספר תורה שלם מימיו], וכן מלמד בני מצווה ראשית גמרא, וכן קרוא וכתוב ביידיש, וגם ארבע פעולות החשבון. אך בעיקר התכוון יוסף חיים להיות בקרבת אביו, לדאוג לו ולאימו המזדקנים, וכן להשגיח עליהם, מתוך מצוות כיבוד אב ואם.

שכרו השנתי של הרב היה צנוע, בקושי הספיק לקיום המשפחה בצמצום, אך הוא לא התלונן על כך ולא דרש יותר.

עד מהרה התחבב הרב מנדלה על כל אנשי הקהילה בהתנהגותו הצנועה והלא מתנשאת. הוא התייחס אל כל אדם בכבוד ובמאור-פנים. הוא פסק [לרוב לקולא] בשאלות הלכתיות שהתעוררו בקהילה, הדרך נשים שבאו לשאול בענייני כשרות, שפט – נכון יותר תיווך – בין אנשים ניצים, בסכסוכים, שהיו נדירים למדי בעיירה זו, בין בעלי דין שבאו להישפט לפניו משפט צדק. כולם קיבלו את פסיקותיו ברצון ובהבנה.

הם החלו לקרוא לו אדמו"ר, אך ר' מנדלה התנער מכך בענווה: אל נא אחי. ריבנונו של עולם לא חנן אותי בתכונות ובמעלות של אדמו"ר. אני מסתפק בתוארי כרב ומנהיג הקהילה הקדושה הזאת ודי לי בכך.

למן השבת הראשונה הקסים הרב הצעיר את שומעיו בדרשותיו המעניינות, מרחיבות הדעת על פרשת השבוע, תוך פירושים והסברים מאירי-עיניים. בסעודה שלישית בבית-הכנסת שפע פניני תורה, סיפורי חסידים ואגדות, ואחר נתן קולו הנאה בזמירות וניגונים, וכל המסובים סביב ה"טיש" [שולחן הסעודה] חשו התעלות נפש, יחד עם תחושת עצב על השבת היוצאת.

מדי פעם היה בא לתלמוד תורה לבחון את הדרדקים בלימודם, ואת הגדולים יותר – בפרשת השבוע. כך היה מנהגו במשך שנים רבות מאז שישב על כס הרבנות בעיירה. ראשית מפעליו הקהילתיים של ר' מנדלה הייתה בייסוד חברת "סעודת שבת", שעסקה באיסוף תרומות – כסף, אך בעיקר מאכלים לשבת, כדי להבטיח לעניי העיירה סעודת שבת ראויה: עוף למרק, דג לגעפילטע פיש, חלה [שנשות העיירה אפו בתנוריהן], וכן בקבוק יין לקידוש ולהבדלה. בהוראתו של הרב, שנאמרה בטון של הצעה, שופץ חדר

הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפחד יושב תהילות
 ישראל. באתי לעמוד ולהתחנן לפניך על עמך ישראל אשר
 שלחוני. ואף-על-פי שאיני כדאי והגון לכך, אבקש ממך,
 אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, אדוני אדוני, אל
 רחום וחנון, אלוהי ישראל, שדי איום ונורא, הִיָּה נא מצליח
 דרכי אשר אנוכי הולך ועומד לבקש רחמים עלי ועל שולחי.
 ונא אל תפשיעם בחטאותי ואל תחייבם בעוונותי, כי חוטא
 ופושע אני...

כאן הבריק ברק מסנוור, ורעם אדיר הרעיד את בית-
 הכנסת, ומתוך הרעם דומה שנשמע קול שלא מן העולם
 הזה, קול מעורר אימה, זועם וזועף:
שקרן!

הרב התמוטט על עומדו ונפל על הרצפה. כאשר הרימו
 אותו – הוא היה מת.

בקריאת התורה, כאשר לפי המסורת, הרב עולה שלישי
 לתורה, בנו של הרב ביקש שלא להזמין הפעם לעליה
 לתורה. הרב לא היה מודע כלל למה שמתרחש סביבו.

נסתיימה קריאת התורה, נאמרה תפילת יזכור המרטיטה,
 והרב עמד לפתוח את תפילת מוסף, כנהוג בעיירה זו מימים
 ימימה, כאשר לאחר תפילת "הנני העני ממעש" הוא מְפַנֵּה
 את מקומו לפני העמוד, שלא לקפח חלילה את פרנסתו של
 החזן הקבוע, ר' שמעון.

בדי-עמל קם הרב על רגליו, נתמך בבנו ובשמש,
 שהובילו אותו – ספק מובילים ספק סוחבים – את הצעדים
 הספורים אל העמוד. הוא עמד על רגליו, תומך עצמו בלוח
 העמוד, בעוד השמש והבן העמידו מאחוריו כיסא.

הרב פתח בקול חלש, כמעט לא נשמע. הס הושלך
 באולם.

